

Wookóöllengten in 't Oostfräisk

fan Tiid Specht

Inläiden

In d' ferleeden uutgóóev fan d' Fräisk Stäem hebbent wii up disser stee al insent oover däi wookóöllengten binnen dat Oostfräisk in woorden as *säegen*, *läegen*, *liegen*, *iem*, *paasen* usw. un höör oorsprung proot't. Dit móól willent wii 'n biitje däiper in däi mateerje induiken un proobäären däi ferskeelend undwikkelns binnen dat Oostfräisk Plat, däi d' besünner wookóöllengten fan fandóóeġ föörbrocht hebbent, soo gaud as möögelk tau dóótäären un tau fertöönen.

Wii begünnett mit 'n köert ooversicht oover däi al bestóónd wäitenskuppelk litteróótüer fan dit teemó: Dat êerst wäitenskuppelk unnersöken fan 't Oostfräisk Plat, dat ook fan däi lengtenferskiinsels uphóólen daajt, is 'n beskriiven fan d' oostfräisk djóólekt fan Gräied döör Johann Hobbing uit dat joer 1879 mit däi tittel „Ueber die Mundart von Greetsiel in Ostfriesland“. Fär joer föördeem haar Hobbing al 'n biidraġ in dat Oostfräisk Móóndbladje (*Ostfriesisches Monatsblatt*) fan 1875 publisäart in däi häi 'n lütjet fertsel up däi djóólekt fan Gräied fertóólt haar. Häi dee d'r föör 'n äigen, läip fooneemóótsk skriivwîis bruiken, däi d' in siin unnersöken fan 1879 beskreeven lengten ook al kunsekwent fertöönen dee¹. 1932 stelt Erich Nörrenberg in siin "Zwei lautliche Eigentümlichkeiten der Emder Mundart" 'n êerst teejoorii oover 't undstóón fan däi oostfräisk lengten up. Häi sügt höör as 'n jungerder undwikkeln, undstóón döör 't diftongäären fan däi oel kört'w oolken un nöynt höör düs fan *körtendiftongen*. Siin ferkloren is döörslóónd föör 't unnersöken fan dit ferskiinsel un word't fan nóó hum koomend aautooren altiid weer uphóólt². Ulrich Scheuermann bruukt Nörrenberg siin ferkloren bii föörbild in 'n artikkel in 't Handbauk fan 't Fräisk (*Handbuch des Friesischen*) fan 2001 as 'n arǵment d'r föör, dat däi oostfräisk lengten kiin fräisk substróót weesen kunnent³.

Hans Janßen nöynt däi oostfräisk lengten in siin „Die Gliederung der Mundarten Ostfrieslands und der angrenzenden Gebiete“ fan 1937 as 'n besünner äigenskup fan 't Oostfräisk, däi 't fan däi tóolen d'r umtau ofswetten daajt. Häi daajt sük up Nörrenberg betrekken, man ferkort dat undstóón fan disser lengten as fräisk substróót döör 't ooverneemen fan däi oel

¹ Hobbing (1875): Plattdeutsch. In: Ostfriesisches Monatsblatt für provinzielle Interessen (3. Jahrgang, 1875), siid 206 - 211

² Nörrenberg, Erich (1932): Zwei lautliche Eigentümlichkeiten der Emder Mundart

³ Scheuermann, Ulrich (2001): Friesische Relikte im ostfriesischen Niederdeutsch. In: Munske, Horst Haider u. a.: Handbuch des Friesischen. Niemeyer. Tübingen, siid 443–448.

oosterlaauwersfräisk lengten⁴. In däi 90er joren fan 't ferleeden jorhunnert daajt Arendt Remmers sük in siin unnersöyken "Zum ostfriesischen Niederdeutsch" (1994-96), ferskeenen in 't "Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung", un in siin bauk "Plattdeutsch in Ostfriesland - Die Mundart von Moormerland Warsingsfehn" weer mit däi fróegeg nóó 't oorsprung fan d' oostfräisk lengten ofgeeven. Anners as Nörrenberg is häi fan 't mäinen, dat 't lengtenferskiinsel t'fööerst up 'n lengen fan däi oel middelleegdüütsk körten t'rueg gaajt un näit up 'n diftongäären. Häi ferkloret höör undstóón net as Janßen döör 't fräisk substróót as "eine Art "Akzent" [der] bei den Sprechern verblieben [ist], wie an den parallelen Dehnungsfällen im Ofr.-Nd. und in den Maa. des Saterlandes, des Harlingerlandes und Wangeringes deutlich wird"⁵.

Näjerder attensjoon kriigent däi oostfräisk lengtenferskiinsels in Wilko Lücht siin artikkel „Zur „Überlänge“ im Ostfriesischen Niederdeutsch“. Lücht beskrift uutförelk däi ooverläengt fan wookóolen in oostfräisk substantiiven bii ennens-e-offaalen, stelt meerder teejooriiden föör höör beskriiven fööer un gift sülst 'n ferkloren föör höör undstóón, upbaauend up Nörrenberg siin waark. Häi üutert sük man kört oover d' ooverläengt in oostfräisk werben, gift d'r kiin ferkloren oover 't undstóón, man sügt hir *körtwookóólooverläengt* däi mit Nörrenberg siin *körtendiftongäären* ooveräien kumt⁶.

Uutweerden fan däi bestóond litteróótuer

Wii willent nuu proobäären däi bestóond teejooriiden tau d' undstóón fan däi ooverläengt uut t' weerden un begünnen mit Erich Nörrenberg, däi däi oostfräisk lengten as diftongäärt kört' wookóolen bekikt. Nörrenberg baaut siin argmentóósjoon d'r up up, dat 't nóó siin mäinen kiin tüskenstóódjum mit lengt moonooftongen föör däi oostfräisk lengten gaf. Dit un däi fait, dat däi oostfräisk diftongäärt lengten naarnds in Oostfräisland mit däi oel middelleegdüütsk lengt moonooftongen t'hoopfaalen bünt, dee wiisen, dat dissent sük diirekt uut däi kört' wookóolen undwikkelt haarent. Nörrenberg daajt dit undwikkeln in Oostfräisland mit dat diftongäären fan däi olsaksk moonooftongen in däi westfeelsk warjanten fan 't Leeğdüütsk fergliiken (b. f. in *iäten* (eeten), *wieten* (wäiten), *Vuegel* (föögel), *kuaken* (koken)), dat as "Westfeelsk Breeken" beliiktäikent word't⁷.

Doch Nörrenberg daajt in siin argmentóósjoon föör siin *körtendiftongäären* ooversäin, dat dat däi fan hum anproot't tüskenstóódjums wal gaf un dat dissent in d' föörm fan moonooftongäärt lengten up däi oostfräisk ailâan in woorden as /ze:gn/ (*säegen*) un up

⁴ Janßen, Hans (1937): Die Gliederung der Mundarten Ostfrieslands und der angrenzenden Gebiete, siid 23-24

⁵ Remmers, Arendt (1994): Zum ostfriesischen Niederdeutsch. In: Jahrbuch des Vereins für Niederdeutsche Sprachforschung 117 (1994), siid 144

⁶ Lücht, Wilko (2013): Zur Überlänge im Ostfriesischen Niederdeutsch. In: Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik, 2013, Bd. 80, H. 2 (2013), siid 131-151

⁷ Nörrenberg, Erich (1932): Zwei lautliche Eigentümlichkeiten der Emder Mundart

Börkem ook in substantiiven as /stε:mə/ (*stäem*), /kɔ:bə/ (*koeb*) un /ɪ:mə/ (*iem*) fandóóeġ noch eksistäärent. Moonooftongäärt lengten soo as in /zε:gŋ/ wurdent al 1879 fan Hobbing dookumentäärt, alwoo häi in anner gefallen ook al fan diftongen skrift.

Däi folgend standardoostfräisk diftongen, däi fandóóeġ fan bold âal oostfräisk djóólekten däilt wordent, bünt bii Hobbing in Gräied moonooftongen: /ɛ·ə/ as in *säegen*, *häel* usw. (/ɛ:/), /œ·ə/ as in *gröet't* (/œ:/). Dat diftong /ɔ·ə/ in *oes*, *doep* usw. word't fan Hobbing as unglük diftong beskreeven, wor däi /ɔ:/ wat däi läengt anbelangt dumiiñäärt. Föör /ɪ·ə/, /ʊ·ə/ un /ʏ·ə/ dookumentäärt Hobbing diftongen alwoo ook hir däi éerst däil nòó siin mäinen fan d' läengt dumiiñäären daajt. Föör /ʊ·ə/, /ʏ·ə/ un /ɔ·ə/ beskrift häi däi twäied pâart fan 't diftong wal falsk as /ɔ/, /œ/ of lûud tüsken /ɔ/ un /a/ in stee fan 'n swó, wat däi fandóógsk wookóólkwalität is. T'sóómenfóótend hebbent däi fandóógsk diftongen /ɛ·ə/, /œ·ə/ düüdelk moonooftong-krakter, /ɔ·ə/ is eer 'n moonooftong un /ɪ·ə/, /ʊ·ə/ un /ʏ·ə/ wurdent worskiinelk net as höör fandóógsk teegenstükken as diftongen uutprotoot⁸. Däi läengt /a:/ as in *paasen*, *waasen* usw. word't hir näit upsent beprotoot um dat disser läengt ook fandóóeġ in âal oostfräisk djóólekten 'n moonooftong is.

Eer Hobbing 1879 siin uutförelk beskriiven fan 't Oostfräisk fan Gräied publisäären dee, haar häi 1875 al 'n lütje artikkel in 't Oostfräisk Móóndbladje (*Ostfriesisches Monatsblatt*) skreeven. Hir fertóolt häi 'n föördeem up Oostfräisk ferskeenen kört fertelsel in siin Gräidmer djóólekt. In siin anmaarkens oover 't fertóólen, betoont häi, anners as bii 't Düütsk, dat bedüüden fan d' wookóólkwantität föör dat Oostfräisk. Häi fertöönt dit bedüüden döör 'n rîig fan woorden, däi höör wookóólen nòó siin mäinen wal bloot in d' kwantität ferskeelent. Disser porenen bünt *was'n* (wassent) / *waas'n* (waasen), *mest* (mest) / *reegt* (räecht), *dick* (dik) / *diigt* (diecht), *of* (of) / *oos* (oes) un *wus'n* (wussent) / *wuus'n* (wuesent). Alwoo häi däi mäiest fan däi wookóólen fan disser woorden in "Ueber die Mundart von Greetsiel in Ostfriesland" fär joer lóoter doch eer as diftongen krakterisäärt blift Hobbing siin betoonen, dat häi dat „deenen“ fan disser wookóólen as wichtigst äigenskup sügt. In siin äigen woorden: "Der Charakter unseres Plattdeutsch wird nicht zum wenigsten eben durch die in zahlreichen Fällen vorkommende Dehnung der sog. kurzen Vocale bedingt [...]"⁹

Däi fan Hobbing beskreeven äigenskuppen fan 't Gräidmer djóólekt tellent fandóóeġ noch föör dat Oostfräisk in däilen fan d' Krumhörn, up däi ailâan un besünners föör dat Börkemersk. Dat föörkoomen fan moonooftongäärt lengten in warjanten fan 't Oostfräisk fandóóeġ un sülst up 'n grooteder umfang in 't ferleeden, weerläegt däi fan Nörrenberg infört teejoorii fan däi körtendiftongen. Recht weeruem let't 't soo, as of disser lengten as moonooftongen undstóón un eerst in 'n twäied stap diftongäärt bünt. Disser twäied stap, däi wii fan hir of an fan *Oostfräisk*

⁸ Hobbing (1879): Ueber die Mundart von Greetsiel in Ostfriesland

⁹ Hobbing: Plattdeutsch. In: Ostfriesisches Monatsblatt für provinzielle Interessen (3. Jahrgang, 1875), siid 206 - 211

Lengtendiftongäären nöymen willent, het bit fandóóeġ näit häiel Oostfräisland róókt. Dit Oostfräisk *Lengtendiftongäären* word't in bild 1 beskreeven. Disser teejoorii kriegt noch meer stöön doo wii us däi möögelkkaiden fan 't undstóón fan däi oostfräisk lengten bekiiken daunt.

/ɛ:/ > /ɛ·ə/	/ʊ:/ > /ʊ·ə/
/ɪ:/ > /ɪ·ə/	/œ:/ > /œ·ə/
/ɔ:/ > /ɔ·ə/	/Υ:/ > /Υ·ə/

bild 1: Oostfräisk *Lengtendiftongäären*

Siit Janßen 1937 gift dat däi teejoorii, dat däi oostfräisk lengten as fräisk substróót uut dat Oosterlaauwersfräisk oovernoomen wurdent. Disser teejoorii kriegt stöön döör däi fait, dat gliikachiġ lengten in âal dookumentäart warjanten fan dat Oosterlaauwersfräisk eksistäärent of eksistäärt hebbent. Dat Sóoterfräisk fan fandóóeġ, dat teegen 1950 uutstüürven Wangerooger Fräisk un dat noch 1691 in 't Harlingerland dookumentäart Oosterlaauwersfräisk besittent âal (moonooftongäart) lengten, net soo as dat Oostfräisk fan fandóóeġ. In 't Harlinger Fräisk bünt däi woorden *ihme* (iem), *briehle* (briel) un *buhl* (buel) as biispil fan woorden mit lengten dookumentäart¹⁰. Föör 't häiel Äiemsfräisk, däi westelk djóolekt fan 't Oosterlaauwersfräisk, skrift Versloot, dat 't hir 'n stâark tendens föör 't lengen fan wookóolen in open sülven gaf¹¹. Folgend willent wii dat undstóón fan däi oostfräisk lengten in fär sepróót undwikkelns unnerdäilen.

1. lengten föör /l/ un in 't woord *bäer*

Däi oelst oostfräisk lengten, däi bold fan âal oosterlaauwersfräisk warjanten un ook däilwîis fan 't Westerlaauwersfräisk däilt wordent, bünt däi lengten föör /l/ in worden as *stâal*, *bâal*, *fæel*, *stiel*, usw. Disser lengten bünt al föör dat Olfräisk dookumentäart. Ook hir finnent sük al woorden as *stâl* teegen *stal* un *fâle* teegen *falle*. Dat Westfräisk däilt däi läengt föör /l/ in dat woord *stâl* (stâal). Ook föör 't uutstüürven Fräisk fan Upgant bünt disser lengten in 't woord *weel* (wal) in *weelbehagen* (walbehóógen) dookumentäart¹². Däi biispillen *briehle* (briel) un *buhl* (buel) fan 't Harlinger Fräisk wurdent al nöymt.

Bii däi läengt fööer /l/ word't düüdelk, dat däi sük näit bii âal woorden mit 'n ennens- undwikkeln daajt un däilwîis uutblift. In 't Oostfräisk is dat b. f. bii *al* un *-fal* dat gefal. Mäisttiids wordent döör 't uutbliiven fan däi läengt ferskeelen in 't bedüüden fan disser woorden

¹⁰ Memoriale linguae Frisicae, uttdóón fan L. Kükelhan, Lää 1875

¹¹ Versloot, Arjen (2001): Grundzüge ostfriesischer Sprachgeschichte. In: Munske, Horst Haider u. a.: Handbuch des Friesischen. Niemeyer. Tübingen, siid 738

¹² Marron Fort: Das Hochzeitsgedicht des Rentmeisters Imel Agena van Upgant aus dem Jahre 1632. In: Jahrbuch für das Oldenburger Münsterland. Vechta, Oldb, 1969

behollen, soo as tüsken *fal* un *fâal* in 't Oostfräisk of tüsken *Fäl* un *Fääl* (up Oostfräisk bâajds *fæl*) in 't Sóóterfräisk.

Teegen däi läengt fööer /l/ kennent âal fandóógsk oostfräisk djóólekten net soo as däi mäiest fräisk tóolen däi läengt in 't woord *bäer* (oostfräisk teegenföörm *bäed*, Sóóterfräisk *Bääd*, Westfräisk *bēd*). Däi läengt in disser woorden gaajt up däi oel germóónsk geeniitiif/dóótiif woordstâam *badd-* t'rueg. Doo däi germóónsk tóolen däi geemiinäärt kunsoonanten in dit woord ferläisen deedent gung däi läengt up däi wookóol oover. Anner germóónsk tóolen hebbent höör woord föör *bäed* fan 't noomnóotiif/akkusetiif stâam *bad-* fan 't woord aarvt un hebbent hir düs kiin läengt. Up Düütsk sügt me däi ferskeel in d' läengt noch in däi woorden *Bett* (fan *bad-*) un *Beet* (fan *badd-*). Föör 't Oostfräisk Plat is 't wat dat anbelangt looësk, dat disser ferskeelend bedüüdens prinsiipjel bâajd in dat woord *bäer* feräint bünt.

2. lengten föör /m/, /n/

Ook fööer däi nasóólen /m/ un /n/ kan dat Oostfräisk lengten uutbilden. Föör 't Ooster- un Westerlaauwersk Fräisk bünt hir f'rallen däi lengten fööer -nd in däi nôókoomen fan olfräisk *lond* un *strand* bekent. Disser lengten wordent fandóóegeg noch däilwîis döör dat Grøyngersk däilt. Dat Oostfräisk het d'r teegen bloot lengten fööer nasóólen in d' open süelv. Föörbiller bünt worden as *iem* un *äen*. Bild 2 fertöönt däi etümooloogii fan disser worden.

iem: */ɪmə/ > /ɪ:mə/ > /ɪəmə/ > /ɪ·əm/

äen: */ɛndə/ > /ɛ:ndə/ > /ɛ:nə/ > /ɛənə/ > /ɛ·ən/

bild 2: Undwikkeln fan däi lengten föör /m/ un /n/

Fööer *iem* un *äen* bünt âal stóódjums bit up dat êerst dookumentäärt. As eer al anprotoot't haar ook dat Harlinger Fräisk 'n läengt in dat woord *ihme*. Disser läengt kumt ook in dat Sóóterfräisk fööer, wat net as däi Börkemer warjant fan 't Oostfräisk däi föörms *íeme* /ɪ:mə/ un *Äände* /ɛ:ndə/ het. Fan 't offaalen fan 't ennens-e bii d' oovergaang nôó 't fandóógsk stóódjum daunt wii in pünt 4 noch insett fan uphóólen.

3. lengten föör /g/, /z/, /d/

Buuten däi al beskreeven lengtenferskiinsels kent dat Oostfräisk ook lengten fööer anner leenisobstruuwenten as /g/, /z/, /d/. Biispullen fan woorden mit disser lengten fööer /g/ un /z/ bünt *säegen* un *paasen*. Ook dat Sóóterfräisk un dat Wangerooger Fräisk däilent hir lengten.

säegen: */zəgn/ > /zə:gn̩/ > /zə·əgn̩/

paasen: /pasn/ > /pa:zn/

bild 3: Undwikkeln fan däi lengten föör /g/ un /z/

Bild 3 fertöönt däi reekunstruwäärt etümooloogii fan däi woorden *säegen* un *paasen*. Föör dat woord *säegen* bünt hir weer âal stóódjums bit up dat eérst belägegt. Däi föörm /zε:gŋ/ is f'rallen up Börkem noch aktiif. Längt fööer /z/ word't allerdings näit fan âal oostfräisk djóólekten däilt. Up Börkem net as in 't Harlingerland, Jäiverland un Nörderland finnen wii in stee fan *paasen* däi föörm *passen* un in stee fan *waasen* däi föörm *wassen*. Wooso jüüst disser gewesten bii disser bóósóóel woorden däi längt feelt, kan näit ofslutent uplöest worden. Fast t' hollen is, dat dat Oostfräisk lengten fööer /g/ un /z/ mit dat Sóóterfräisk däilt as me an däi poreni *laagen/laachje* un *kraasen/kraasje* sän kan.

In dat noordelk Oostfräisland kumt buutendeem ook längt fööer /d/ fööer. 'N biispil is hir däi djóólektföörm *räeden*, däi in 't süüd as *redden* reejóolisäärt word't. Dat undwikkeln fan dit woord word't in bild 4 fertöönt.

räeden: /rεdn/ > /rε:dn/ > /rε·ədn/

bild 4: Undwikkeln fan däi lengten fööer /d/

Disser längt finnent wii ook in dat Sóóterfräisk as *rädge* un up Westfräisk as *rède*. Dor stemt däi wookóól sülst weer mit dat Börkemersk ooveräen, wor dat woord noch as /rε:dn/ eksistäärt.

4. ooverlängt döör ferdwiinen fan 't ennens-e

Längt wookóolen binnen 'n woord mit ennens-e köönent döör 't offaalen fan dit ennens-e ooverlåang worden. Dat geböört b. f. bii däi woorden *iem* un *äen* in bild 2. Lücht beskrift al föör disser woorden dat tüskenstóódjum /iəmə/ reesp. /ɛənə/. In 't kuntekst fan disser artikkel settent wii ook dat tüskenstóódjum /i:mə/ reesp. /ɛ:ndə/ f'ruut as al in däi ferleeden ofsatsen ferkloert wur.

Dat Oostfräisk kent ook ooverlängt döör ennens-e offaalen in woorden däi düüdelk kiin lengt wookóól fööer 't offaalen fan 't ennens-e haarent. Dit is 'n jungerder undwikkeln. Hir sal däi ooverlängt düs diirekt uut däi köert oover 'n tüskenstóódjum undstóón weesen, soo as Lücht dit beskrift. 'N biispil word't in bild 5 geeven. Dit undwikkeln is sepróót fan dit in disser artikkel beskreeven lengtenferskiinsel, man maăg wal döör dit beinflaud't weesen.

muet: /mʊtə/ > /mʊətə/ > /mʊ·ət/

bild 5: Undwikkeln fan däi ooverlängt döör ferdwiinen fan 't ennens-e

T'sóómenfóóten

In 't gehäil köönent wii fasthollen, dat däi oostfräisk lengten kiin körtendiftongen man t'fööerst lengten bütnt, däi êerst in 'n lóóterder stóódjum döör 't Oostfräisk Lengtendifftongäären diftongäart bütnt. 'T gift nauğ indiitsen um däi teejoorii up t' stellen, dat disser lengten pâart fan 't fräisk substróót in d' Oostfräisk Plat fan fandóóeğ bütnt. Säi bütnt in âal oosterlaauwersfräisk warjanten dookumentäart, däilwîis ook in 't Westerlaauwersfräisk. Buutendeem kan uutprotoen as 'n läip stebiil tóoldumäien bekeeken worden¹³. Düs is 't gaud möögelk, dat lengtenundwikkelns, däi in 't Oosterlaauwersfräisk teegen d' tiid fan d' tóólwessel in Oostfräisland al läip dumianant wassent ook in dat näj t' leerend Oostfräisk Plat oovergóón deedent.

Disser teejoorii word't stöönt döör d' fait, dat Oostfräisland in d' tiid fan d' tóólwessel in d' 16-19. jorhunnert noch altiid läip staark iisooläärt fan däi leeğdüütsktóoliğ gewesten was. Grôot maurten deedent dat land nóó süüd tau ofswetten, un in d' oost was dat Swâart Brak 'n natürelk swet. Däi meerderhaid fan d' landbefolken in Oostfräisland mus däi næej leeğdüütsk tóol düs fan 'n minnerhaid bestóónd fan óodel, kooplüü un bôrgers fan d' steeden leeren. Döör disser taustand is 't gaud möögelk, dat sük besünniçkaiden in 't uutprotoen fan d' Oosterlaauwersfräisk in dat Oostfräisk Plat hollen kunnent, dat ook nóó däi tóólwessel fan siin prooters noch altiid fan „Fräisk“ nöynt wur¹⁴.

Ik bedankt mii fan haarten bii Henk Wolf un Dr. Roland Schuhmann föör höör uutförelk hüelp bii fróógen oover 't teemó fan disser artikkel. Föör d' inhold bliiv ik fan súlst häilundal ferantwoordelk.

¹³ van Bree, Cor (2017): The Frisian Substrate beneath the Groningen Dialect. In: AMSTERDAMER BEITRÄGE ZUR ÄLTEREN GERMANISTIK 77 (2017) 65-87, siid 74

¹⁴ Feitsma, A., W. J. Alberts u. B. Sjölin (1987): Die Friesen und ihre Sprache. In: Nachbarn 32, siid 32